

TÜRKİYE'DE HUKUK SOSYOLOJİSİNİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI OLARAK 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU*

Serap TEPE**

ÖZET: Türk sosyoloji geleneği içinde hukuk ve sosyoloji özellikle Tanzimat Dönemi'yle birlikte yoğun bir ilişki içindedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önlemek için geliştirilen tüm siyasal yaklaşımlar toplumsal bütünlüğü korumaya yönelmişlerdir. Bu yönelim toplumsal düzen ihtiyacını beraberinde getirmiş ve dolayısıyla hukuk toplumsal bir gerçeklik alanı olarak öncelikli alanlardan biri olmuştur. Bu bakımdan "hukuki" ile "içtimai" birbirini tamamlayan iki nitelik olarak ele alınmıştır. Bu yakın ilişki Cumhuriyet'in ilanından sonra devam etmişse de hukuk sosyolojisi alanının Türkiye'de akademik düzeyde kurumsallaşması 1933 Üniversite reformuyla birlikte başlamıştır. Dolayısıyla 1933 Üniversite Reformu Türk sosyoloji geleneğinde bir alt disiplin olarak hukuk sosyolojisinin gelişimi için bir kırılma noktası teşkil etmektedir. Bu çalışmada Tanzimat Dönemi'nden başlayan süreçte hukuk ile sosyoloji arasında kurulan ilişki Türk sosyoloji geleneğinin önemli isimleriyle örneklendirilerek ele alınacak ve ardından hukuk sosyolojisinin kurumsallaşma serüveni açısından 1933 Üniversite Reformu'nun anlamı ve önemi genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Sosyolojisi, Üniversite Reformu, Türk Sosyolojisi.

The University Reform of 1933 As A Turning Point In The Institutionalization Process Of Legal Sociology In Turkey

ABSTRACT: Within the Turkish sociology tradition, law and sociology have an intense relationship, especially beginning from the Tanzimat period. All political approaches developed especially to prevent the collapse of the Ottoman state were aimed at preserving social integrity. This orientation led to the need for social order, and therefore law became one of the priority areas as a field of social reality. In this respect, "legal" and "social" are considered as two complementary qualities. Although this close relationship continued after the proclamation of the Republic, the institutionalization of the field of sociology of law at the academic level in Turkey started with the 1933 University reform. Therefore, the 1933 University reform constitutes a breaking point for the development of the sociology of law as a sub-discipline in the Turkish sociology tradition. In this study, the relationship established between law and sociology in the period starting from the Tanzimat period will be discussed by exemplifying with important names of the Turkish sociology tradition, and then the meaning and importance of the 1933 University reform in terms of the institutionalization adventure of the sociology of law will be tried to be revealed in general terms.

Keywords: Sociology of Law, University Reform, Turkish Sociology.

* Bu çalışma yazarın İzmir Bakırçay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde savunulan "Türkiye'de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Sosyolog, serap.ok.tepe84@gmail.com, ORCID:0000-0002-7138-3657

Giriş

Avrupa’da 19. yüzyılın üçüncü çeyreğiyle birlikte idealizmin gerilemesi ve buna karşın pozitivistimin yükselişe geçmesi sadece doğa bilimleri açısından değil sosyal bilimler açısından da çok önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Zira doğa bilimlerinin değer içerikli ve ölçümlenemeyen unsurları sorgulama alanı dışına iten, sübjektiviteden ziyade objektiviteyi önceleyen metodolojik yaklaşımının sosyal bilimler alanına da uygulanabileceği esas alınmıştır. Şüphesiz ki bu eğilim sosyal bilimler içinde en yoğun haliyle sosyolojide bir karşılık bulmuştur. Nitekim Auguste Comte’un sosyolojiyi toplumsal fizik bağlamında ele alması ve toplumsal gerçeklik olgusunu teolojiden metafiziğe, metafizikten de pozitivistime uzanan dinamik bir dönüşüm süreci içinde kavraması bu karşılığın en somut göstergesi olmuştur. Şüphesiz ki sosyolojik düşünce açısından pozitivistimin hâkimiyet tesis etmeye başladığı yüzyıl dönümünde Avrupa’nın içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığı da muhakkak göz önünde bulundurmak gerekir. Zira devamında iki büyük Dünya Savaşı’na sebebiyet verecek olan bu istikrarsızlık zinciri doğal olarak en çok güvenlik ihtiyacının ortaya çıkmasına ve toplumsal düzenin sağlanmasında zora dayalı icra kabiliyeti olan bir düzen aygıtının öncelikli dikkate alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu düzen aygıtı ise hukuktur.¹

Toplumsal gerçekliğin zorunlu bir parçası olarak kabul edilen hukuk bu tarihsel ve düşünsel perspektifte sosyolojinin de en etkin araştırma sahalarından biri haline gelmeye başlamıştır. Öyle ki, ilk çağdan 20. yüzyıla kadar hukuksal olanla toplumsal olan arasında sıklıkla kurulan yoğun ilişki artık 20. yüzyıla girerken müstakilleşen bir alt disiplinin odağı olmuştur. Bu alt disiplin hukuk sosyolojisidir. Bir terim olarak hukuk sosyolojisi ilk kez 1892’de İtalyan Dionisio Anzilotti tarafından kullanılmış² ve o tarihten itibaren Aristoteles’ten başlayıp, İbni Haldun, Grotius, Montesqueu, Marx gibi büyük düşünürlerce hukuka sosyolojik yaklaşım temelinde tartışma konusu ettiği meseleler sosyolojinin bir alt disiplini olarak hukuk sosyolojisi çatısı altında derinlemesine irdelenmeye başlanmıştır.

Avrupa’daki gelişim çizgisiyle karşılaştırıldığında Türk sosyoloji geleneği içinde hukuk sosyolojisinin bir alt disiplin olarak müstakilleşmesi ve akademik düzeyde kurumsallaşması görece daha geç bir zaman diliminde, Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde şekillenmiştir. Bu bağlamda 1933 Üniversite Reformu adeta bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.³ Zira 1933 Üniversite Reformu’nu takip eden süreçte; hukuk sosyolojisi tek başına bir ders olarak hukuk fakültelerinin yükseköğretim programına dâhil edilmiş, yine hukuk fakültelerinde hukuk sosyolojisi ve hukuk felsefesi tek ve bağımsız bir anabilim dalı altında toplanmış, yine hukuk sosyolojisine özgü araştırmalar yapan enstitüler kurulmuştur. Bu makalede 1933 Üniversite Reformu’nu bir alt disiplin olarak hukuk sosyolojisinin müstakilleşme ve akademik düzeyde kurumsallaşma sürecine etkisi üzerine genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Ancak öncelikle Türk sosyoloji geleneğinin gelişim çizgisiyle bir paralellik kurmak adına Tanzimat Döneminden 1933 Üniversite Reformu’na kadarki tarihsel dönemde, o zamanın ifadesiyle “hukukî” ile “içtimai” arasında nasıl bir ilişki kurulduğu ve dolayısıyla

¹ Tepe, Serap. Türkiye’de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 11-15.

² Topçuoğlu, Hamide. Hukuk Sosyolojisi. Ankara: AÜHF Yayınları, 1969, S.3.; Öktem, N. ve Türkbağ, U. A.. Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet. İstanbul: Der Yayınları, 1997, s. 284.

³ Tepe, Serap. Türkiye’de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 55.

1933 Üniversite Reformu'nun hukuk sosyolojisi bağlamında nasıl temellendirilebileceği üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e "Hukuki" ile "İçtimai" Arasında Kurulan İlişkinin Genel Çerçevesi

Türk sosyoloji geleneği bağlamında hukuk sosyolojine ilişkin yapısal değerlendirmeler için 1933 Üniversite Reformu bir başlangıç hatta kırılma noktası olarak kabul edilse de bu tespit 1933'e kadar hukukun toplumsal gerçeklikle ilişkilendirilmediği, hukuka sosyolojik yaklaşımın önemsenmediği veya en azından eksik bırakıldığı şeklinde değerlendirilmemelidir. Bilakis aynı tarihsel dönemin Avrupa'sıyla bir kıyaslama yapmak gerekirse Türk sosyoloji düşüncesinde çok daha önemli ve belirleyici bir rol oynamıştır. Şöyle ki; Avrupa'da hukuk sosyoloji tartışmaları ağırlıklı olarak pozitif hukukun toplumsal yaşamı ne denli etkilediği ve hukuk kurallarının inşasında toplumun içinde bulunduğu koşulların hangi ölçü ve yoğunlukta belirleyici olduğu üzerinden yürütülürken, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı'da hukuk ve toplum arasındaki ilişki "Osmanlı Devleti'nin çöküşü nasıl önlenabilir?" sorusuna yanıt bulma çabasının önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁴ Bu soru esasında Türk sosyoloji geleneğinin da kurucu sorusu olarak nitelendirilebilir. Kısaca belirtmek gerekirse, sosyolojinin ortaya çıkış serüveni Avrupa'da toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal ve uluslararası gibi çok boyutlu nedenlere dayanmakla birlikte Osmanlı'da kurtuluşa çare aramak üzere siyasal kaygılara dayanmaktadır.⁵

Bu tespiti şu şekilde temellendirmek mümkündür: Bir bütün olarak yaklaşıldığında Tanzimat Dönemi, her şeyden önce Batı temelli modernleşme hareketleri çerçevesinde Osmanlı devletinin çok kimlikli toplumsal yapısının hukuksal güvencelerle sağlamaştırılmış bir üst kimlik altında yeniden inşa edilmesinin hedeflendiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu inşa sürecinin en önemli dayanaklarının başında şüphesiz kanunlaştırma çalışmaları gelmektedir. Her ne kadar söz konusu kanunlaştırma çalışmaları toplumsal taleplerle şekillenmekten ziyade Batı'nın baskısıyla içeriklendirilse de nihai olarak temel amaç Batılılaşma ekseninde biçimlenen kimliği altında stabilize edilecek sosyal düzeni sürdürülebilir kılmak ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesini sağlamaktır.⁶

Bununla birlikte Tanzimat Dönemi'nde Batılılaşma sürecini destekleyecek reform girişimleri arzu edilen düzeyde tabana yayılamamış, dolayısıyla toplumsal açıdan yüzeysel kalmıştır.⁷ Haliyle Tanzimat Dönemi adeta bir sancılı bir geçiş dönemine dönüşmüş ve bu girişimin mimarları açısından bile tartışılır hale gelmiştir. Yine de Osmanlı aydınları devletin ayakta kalabilmesi için sosyolojinin, o dönemki ifade edilişiyle içtimaiyatın verilerinden yararlanarak çözüm üretmeye ve bunu geliştirmeye çalışmışlardır. Bu fikirlerin siyasal zemine taşınmasında hukuk ise bir araç olmuştur. Dolayısıyla Türk sosyoloji geleneğinin temellerinin atıldığı bu dönemde başka uluslarda olduğu gibi toplumsal hareketleri izah etme amacından ziyade bir devleti hukuksal ve siyasal açıdan ayakta tutmaya yönelik pragmatik bir amacı esas almıştır.

⁴ Otacı, Cengiz. Sosyolojisinin Osmanlı hukukunun romanizasyonuna etkisi. (Ed: Ökçesiz, H./Uygur, G.), HFSA, 21, 2010, s. 53 - 54.

⁵ Kaçmazoğlu, Hacı Bayram. Türk Sosyoloji Tarihi-I. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020, s.12.

⁶ Tepe, Serap. Türkiye'de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 12.

⁷ Ülken, Hilmi Ziya. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 25-26.

Bu temellendirmeden hareketle Türk sosyoloji geleneğinde ilk ciddi adımların adı konulamamış olsa dahi hukuk sosyolojisi ve siyaset sosyolojisi odağında atılıp şekillendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda “hukukî” ile “içtimaî”nin Tanzimat’ın ilanından Cumhuriyet’in ilanına kadar süreçte nasıl ilişkilendirildiğini birkaç önemli örnek üzerinden ortaya koymakta fayda vardır.

Tanzimat’ın ilanı ile gerileme döneminin etkilerini önemli ölçüde hisseden Osmanlı Devleti’nde azınlık haklarının güvenceye alınmasına ilişkin yasal değişikliklere öncelik verilmiştir. Reform olarak nitelendirilebilecek bu değişiklik hareketine de bugünkü tabiriyle medeni kanunla başlanılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti’nde yeni bir medeni kanun oluşturularak gayrimüslimlerin ve azınlıkların sosyal hakları azami ölçüde güvence altına alınmış olacaktı. Bu da Tanzimat’ın ilanı ile düşünsel anlamda bir paralellik göstermekteydi.

Söz konusu medeni kanun reformu için iki temel bakış açısı ön plana çıkmıştır. Birincisi Fransız hukuku temelli bir iktibasa dayanan kanunlaştırma yaklaşımı ikincisi ise Batı hukuk geleneğinden beslenen ancak İslam hukuku geleneğinin esaslarını da muhafaza eden karma nitelikli bir kanunlaştırma yaklaşımıdır. Bu ikinci yaklaşımın önemli temsilcilerinin başında da Ahmet Cevdet gelmektedir.

Osmanlı Medeni Kanunu olarak bilinen Mecelle’nin (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye) mimarı olarak bilinen Ahmet Cevdet, klasik Osmanlı hukukunun dönemsel problemleri gidermekte zayıf kaldığının bilincindedir. Bununla birlikte söz konusu zayıflığı klasik Osmanlı hukukunu tamamen ortadan kaldırıp Batılı bir kodifikasyon çalışmasıyla gidermenin de uygun olmadığı görüşündedir. Bunun yerine klasik/geleneksel hukuk düşüncesini dönemin gelişmelerini de göz önünde bulundurarak güncellemek/yenilemek gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda Ahmet Cevdet’in görüşleri ile Tarihçi Hukuk Okulu’nun önde gelen isimlerinden Savigny’nin görüşleri arasında bir paralellikten söz edilebilir. Nitekim Savigny’e göre kanunların kaynağı ‘halkın ruhu’dur ve hukuk kuralları halkın ruhunu yansıtan örf adet ve gelenek gibi genel toplumsal düzen mekanizmalarından beslenerek ortaya çıkmıştır.⁸

Ahmet Cevdet’ten sonra bir başka Osmanlı aydını olan Namık Kemal ise, Müslüman bir toplumda yaşamının bilinciyle hareket etmiş, Müslüman toplumun sosyal yaşama ilişkin tavır alış biçimlerini fıkıh çerçevesinde kalmaya özen göstererek yeniden şekillendirmeyi önermiştir. Bu bağlamda gelenekçi kültür ve özelinde de hukuk anlayışını tamamen göz ardı eden bir bakış açısını reddetmiştir. Namık Kemal, içinde bulunduğu toplumsal koşulları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutarak gerektiği ölçüde gelişime açık bir tavır sergilerken, söz konusu değerlendirmeyi de toplumsal gerçekliği göz ardı etmeden yapmaya özen gösterir. Bu çerçevede Namık Kemal Tanzimat Dönemi’ndeki kanunlaştırma hareketlerinin toplumsal gerçekliği ikinci plana iten, koşulsuz Batılılaşma yönelimini hatalı bulmaktadır. Nitekim Namık Kemal’e göre kanunlaştırma hareketleri içerisinde en doğru kanunlaştırma faaliyetinin ‘hukuk yaratma yolu’ takip edilerek gerçekleştirilebileceğini kabul etmektedir. Buna karşın Tanzimat döneminde hukuksal reform hareketleri, doğrudan Batı hukukundan iktibas edilmeye çalışıldığı için toplumsal gerçeklikle çok ciddi çelişme ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Namık Kemal’e göre olması gereken fıkıh temel

⁸ Ocakoğlu, Ömer Faruk. Kodifikasyondan Resepsiyona: Aile Hukukundaki Değişmeler Ve Toplumsal Etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, S. 160.

alınarak ve fakat Batı'dan alınan hukuki fikirlerden de istifade edilerek kanunlaştırma hareketlerine yön vermektir.⁹

Hukuk ile sosyoloji arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapması bakımından Namık Kemal'den sonra üzerinde durulması gereken isimlerden biri de Bedî Nuri'dir. II. Meşrutiyet döneminde pozitivist bir perspektifle Comte-Spencer çizgisini takip eden Bedî Nuri'ye göre hikmet-i içtimaiye (Comte anlamında toplumsal fizik yani sosyoloji); ahlak, hukuk, gelenek, ekonomi gibi toplumun gelişimine yön veren sistemlerin ortaya çıkma ve gelişme evrelerini göz önünde bulundurarak toplumların devamlılığını, yükselişini, çözülme ve çöküşlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bir Hikmet-i içtimaiye uzmanının görevi ise doğa bilimlerinin metodolojisinden yola çıkarak toplumları anlamak ve onları tanıtmaktır.¹⁰

Bedî Nuri'de hukukun değeri sosyolojinin bir bileşeni olmaktan çok daha fazladır. Zira Bedî Nuri, hukuk sosyolojisini genel sosyolojinin kendine özgü bir araştırma sahası olarak kabul ederken hukuk sosyolojisini ahlak sosyolojisiyle yakın ve doğrudan bir ilişki içinde ele almıştır. Yapısal anlamda ahlak ve hukuku birbirlerinden farklı gören Bedî Nuri, iki alanın da toplumsal düzenin sürekliliğini olanaklı kılacak temel gereksinimleri barındırdığını belirtirken aynı zamanda bu yakın ilişkinin hukuk ve ahlakın mutlak ve katı sınırlarla birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığına yönelik bir gösterge olduğunu da savunmuştur.¹¹

Son olarak Türk sosyoloji düşüncesinin inşasına yön veren düşünürlerden Ziya Gökalp'e göre Fransız Devrim'i'nin sloganı olarak da anlam kazanan 'eşitlik', 'özgürlük' ve 'kardeşlik' idealleri siyasal devrimlerin başarıya ulaşmasında belirleyici öneme sahiptir. Ancak hiçbir siyasal devrim tek başına yeterli olmayacaktır ve sosyal devrimle desteklenmediği sürece eninde sonunda başarısızlığa mahkûm olacaktır. Bununla birlikte bir sosyal devrim, siyasal devrimden çok daha zordur. Zira sosyal devrim, duyguların ilerlemesine ve yükselmesine bağlıdır. Duygular ise yüzyıllar boyunca süregelen toplumsal alışkanlıkların bir sonucudur ve izlerinin hemen silinmesi mümkün değildir. Bu çerçevede Gökalp'e göre sosyal devrim, eski hayatı beğenmeyip yeni bir hayatı yaratmaktadır. Yeni hayat ise "yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni siyaset, yeni hukuk"¹² demektir. Gökalp bu bağlamda 'yeni' kelimesini adeta terimleştirmekte ve bu terime de modern ve ulusal nitelikli unsurlarla içerik kazandırmaktadır. Modern unsurları 'Muasırlaşmak', ulusal unsurları da 'Türkleşmek' ve 'İslamlaşmak' çerçevesinde somutlaştırmaktadır. Bu anlamda Gökalp'in temel yaklaşımı, siyasal devrimin sırtını dayayacağı sosyal devrimin varlık koşulu olarak gördüğü yeni hayatı olanaklı kılacak bir sentez yaklaşımıdır.¹³

Gökalp'in yeni hayat anlayışının taşıyıcısı hukuktur. Nitekim Gökalp duygu, irade ve zihin varlığı olarak kabul ettiği insanı tasvir ederken duygu ile harsı, zihin ile medeniyeti irade ile de hukuku kastetmektedir. Nitekim iradenin yani hukukun somutlaşmış hali olarak da devleti

⁹ Avşaroğlu, Batuhan. Türk Modernleşmesi Açısından Hukuk Sosyolojisi: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.85.

¹⁰ Soyer, Yılmaz. Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedî Nuri (1872-1913). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1996, s. 51.

¹¹ Akca, Ümit. Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi Ulum-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013, s. 63.

¹² Gökalp, Ziya. Yeni Hayat İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, s. 14.

¹³ Gökalp, Ziya. Kültür ve Medeniyet/Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Konya: Gençlik Kitabevi, 2018, s. 121.

görür.¹⁴ Bu yönüyle hukuk -yukarıdaki ayrımın önemi de göz önünde bulundurulacak olursahars ve medeniyetten sonra insanın üçüncü boyutunu oluşturmaktadır. Gökalp’e göre hukuk ahlaka dayanmaktadır. Hukuk ile ahlak arasındaki bu ilişki, ahlakı İslam ahlakıyla özdeş tutan Gökalp için hukukun da öncelikle İslam hukuku yani fıkıh penceresinden ele alınması sonucu doğuracaktır. Bu anlamda Gökalp 1913 yılında yayınladığı ve hukuk sosyolojisi anlayışı için bir kaynak niteliğindeki ‘Fıkıh ve İctimaiyat’ adlı makalesinde açık bir biçimde; metodolojik olarak fıkıhın bir yönüyle içtimai olduğu ve içtimai hayat göz önünde bulundurulmaksızın fıkıhın yorumlanamayacağı, dolayısıyla fıkıh ile içtimaiyatın daima iş birliği içinde olması gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁵

Yukarıda hukuku toplumsal gerçeklik temelinde kavramaya dair verilen tüm örnekler açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki, özellikle Avrupa’da hukuk sosyolojisine dair tartışmaların yoğunlaştığı dönemlerde Türk sosyoloji düşüncesi de hukuka ciddi bir biçimde ilgilenmiştir. Haklı olarak bu ilgi her ne kadar Cumhuriyet’in ilanına kadar Osmanlı Devleti’ni ayakta tutma gayesiyle bağlantılı olarak değerlendirilse de, oluşturulan düşünsel alt yapı Cumhuriyet’in ilanından sonra da işleme devam edecektir. Çünkü Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte “Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?” sorusu yerini “Osmanlı Devleti’nin izlerinden sıyrılarak yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti nasıl inşa edilir?” bırakacaktır. Soru değişmiş olsa da sorunun yöneldiği sorunun yöneldiği sosyolojik çözümleme gerekliliği değişmeyecektir. Bu yönüyle Cumhuriyet’in ilanına kadar “hukukî” ile “içtimai” arasında kurulan ilişki boyut değiştirerek ve fakat daha da güçlenerek devam ettirilmiştir.

1933 Üniversite Reformuyla Hukuk Sosyolojisinin Akademik Düzeyde Kurumsallaşması

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yeni bir devlet inşası şüphesiz ki aynı zamanda yeni bir toplumun da inşası anlamına gelmekteydi. Zira kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti’nin bir devamı niteliğinde olmadığı, kuruluş felsefesinin tamamen milliyetçi bir zemine fakat Batı medeniyetinin çizgisinde şekillendiği açık bir şekilde görülmekteydi. Bunun en temel göstergesi de Cumhuriyet devrim kanunları olarak nitelendirilen kurucu yasama faaliyetleridir. Bu kanunlar dönemin savaş ve savaş sonrası olağanüstü koşulları da göz önünde bulundurulduğunda zamana yayılan ve toplumsal mutabakatın sağlandığı bir değişim sürecini değil adeta tavandan başlayıp tabana yayılan köklü bir dönüşüm sürecini temsil etmekteydi. Bu anlamda devrim kanunları toplumun koşulları gözetilerek toplumunun mevcut düzenini sürekli kılmaya yönelik kanunlar değil bilakis kendi toplumunu yaratan, en azından bunu amaçlayan kanunlardır. Bu kanunlar Cumhuriyet öncesi ile siyasal ilişkiyi açık bir şekilde kesmiş ve getirdiği köklü değişimlerle toplumu ‘muasır medeniyetler seviyesine’ yükseltme hedefini radikal bir biçimde ortaya koymuştur.¹⁶

Ne var ki devrim kanunlarının arka planında yatan modern Batı düşünce sistemine uyumlu bir hukuk ve toplum düzeni için bu kanunların muhatabı olan toplumun da en azından kültürel açıdan uyum sağlayabilir nitelikte olması gerekir. Dolayısıyla toplumun yapısı ve koşulları yapılacak hukuksal devrimler bakımından muhakkak gözetilmelidir. Türkiye örneğinde hukuk ile toplumun asgari bir seviyede birbirleriyle örtüştürülmesi yerine toplum modern Batı hukuk anlayışının seviyesine yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu da kaçınılmaz olarak dirençlere sebebiyet vermiştir. Bu direncin kırılması da olağanüstü koşullar altında özgürlüklerden feragat etmeyi gerektirmiştir. Bu durum Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk

¹⁴ Çapku, Ahmet. Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020, s. 124.

¹⁵ Tepe, Serap. Türkiye’de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 37.

¹⁶ A.g.e., s. 44.

yıllarında olmasa dahi 1930'lu yılların başına gelindiğinde ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve esasında temel sorunun hukuk kültürü sorunu olduğuna kanaat getirilmiştir.¹⁷ Hukuk kültürü sorununun aşılması hukuka sosyolojik, antropolojik, etnolojik başta olmak üzere çok yönlü yaklaşımların değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır. Biz konumuzun sınırını aşmamak için hukuk kültürü sorununun tespitine yol açan aşamaları ve hukuk kültürünün bir parçası olarak hukuk sosyolojisine değinmeyi gerekli görmekteyiz. Bu bağlamda bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1933 Üniversite Reformu'nun hangi gerekçelerle ve nasıl ortaya çıktığını, sonuçlarıyla birlikte ele almaya çalışacağız.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından ilk on yıl süreç içinde devletin kuruluşunu ve sürekliliğini güvence altına alınmaya çalışılmış ve olağanüstü koşulları ortadan kaldıracak tedbir ve uygulamalara öncelik verilmiştir. Bu süreç içinde yükseköğretimin gözden geçirilmesi acil bir ihtiyaç olarak görülmemiştir. Her ne kadar bu dönem içinde Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması, temel branşlarda eğitim alınması üzere yurtdışına öğrenci gönderme gibi faaliyetlerde bulunulmuş olsa da amaç farklıdır. Zira ülkedeki faaliyet gösteren/gösterecek kamu kurum ve kuruluşlarına memur yetiştirmek, Batı'daki gelişimleri yakından takip edip ülke içinde bunu içselleştirmektir.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'nden miras olarak alınan ve yaklaşık 500 yıllık geçmişe sahip olan tek yükseköğretim kurumu olan Darülfünun'dan, Cumhuriyet'in kurucu devrimlerini güçlü bir zemine oturtması, başta dil ve yazı devrimleri ile toplumun entegrasyonunu sağlaması açısından önemli katkılar beklenilmekteydi. Bu nedenle herhangi bir baskı altında kalmadan gerek üretimleriyle gerek plan ve projeleriyle yaşanan sürece yön vermesi üzere, 7 Ekim 1925'te 'İstanbul Darülfünunu Talimnamesi' ile Darülfünun'a hem idari hem bilimsel özerklik tanınmıştı. Medrese tarzı eğitime devam eden Darülfünun'da Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşanan devrim hareketliliğine seyirci kalmakla birlikte, kendi sınırları içinde kapalı bir sistem olarak çalışmalarına devam ediyordu. Ayrıca kendi iç işleyişi ve kadrolaşma meseleleri nedeniyle kurucu devrimlere karşı muhalif bir pozisyon aldığı izlenimi yaratıyordu. Eleştirilerin odağında kalan Darülfünun temsilcileri her ne kadar değişim ve dönüşümlere desteği verdikleri beyan etseler de siyasal otorite nezdinde savunmalar itibar görmemiş ve Darülfünun için reform kaçınılmaz olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca ülke siyasetini temsil eden niteliği nedeniyle Darülfünun, Doğucu/Batıcı diğer bir anlatımla gelenekselci/yenilikçi kadroların tartışma ve çatışma yeri olarak görülmüştür.¹⁸ Bu bağlamda İsviçreli pedagoğ Prof. Dr. Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiş ve İstanbul Darülfünunu'nu merkeze alan bir yükseköğretim reformu için rapor hazırlaması talep edilmiştir. Malche yapmış olduğu tetkikler sonucunda genel olarak akademik kadronun yetersiz olmasına, bilimsel yayınların ve yapılan çalışmaların az ve niteliksel açıdan düşük olmasına, fiziksel imkanların sınırlı olmasına, akademisyen maaşların düşük olmasına dikkat çekerek, önerileri ile birlikte ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Darülfünun merkezli bir reformun gerekliliğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte özerliği korumak şartıyla yükseköğretimin imkanları ve yeterlilikleri kontrol edilmesinin zorunluluğuna ve yükseköğretim kurumlarının sayıca artırılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Batı eksenli bir yükseköğretim politikasının geliştirilmesi için Nazi baskısından kaçan bilim adamlarının Türkiye'ye davet edilmesini önermiştir.¹⁹ Malche raporuna büyük önem atfeden Atatürk meselenin aslında sadece bir yükseköğretim meselesi olarak görmeyip topyekün bir eğitim ve kültür meselesi olduğunu dile getirerek ilk ve ortaokulları da içine alan köklü bir reformun kaçınılmazlığını dile getirmiştir. Fakat en erken düzeyde sonuç alınması gerekliliği düşünülerek

¹⁷ A.g.e., s. 53-54

¹⁸ Yıldırım, Yüksel. Türkiye'de Sosyal Bilim Anlayışının Gelişimi. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020, s. 87.

¹⁹ Malche, Albert. İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939, s. 7 vd.

yükseköğretim yatırımlarına öncelik verilmiş, 1933 yılında Darülfünun tasfiye edilerek yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bununla birlikte Malche’nin önerisi doğrultusunda Kessler, Hirsch, Schwarz, von Aster, Neumark gibi pek çok önemli bilim insanları Türkiye’ye davet edilmiş, kendi alanlarında kilit pozisyonlara getirilerek yükseköğrenim reformu hızlandırılmıştır. İstanbul Üniversitesi’nde istihdam edilen bu bilim adamlarından bazıları daha sonra Ankara’ya yönlendirilerek yükseköğretim reformunun ülke çapında yayılmasına katkı sağlamıştır.²⁰

Cumhuriyet’in ilk on yılında en yoğun reform hareketleri hukuksal alanda yaşanmıştır. Toplumsal düzlemde yapılacak olan dönüşüm ve değişimler hukuksal kararlarla uygulama yoluna gidilmiş ve topluma entegre edilmeye çalışılmıştır. Fakat yapılan hukuksal reformların toplumun temeline indirgenememiş ve amaçlanan gelişimin gerisinde kalınmıştır. Modernize edilen hukuk sistemi ile toplum arasındaki bağların güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda hukuku normlar yığını olarak değil kültür olarak kabul edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte verilen hukuk eğitiminde mevcut geleneksel derslerin yanı sıra hukuk kültürünü derinleştirecek hukuk disiplinleri de müfredata dahil edilmiştir. Zira bu hukuk disiplinleri içinde öncelikle hukuk sosyolojisi, hukuk felsefesi ve hukuk tarihi gelmektedir. İşte Türkiye’de hukuk sosyolojisinin akademik düzeyle ele alınması 1933 Üniversite Reformu ile mümkün hale gelmiştir.²¹

1933 Üniversite Reformu etkisi ve niteliği itibarıyla Darülfünun’u merkeze almış olsa da aslında asıl hedef ülke çapında bir kültür reformu olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bu kültür reformu yükseköğretimden başlayarak zamanla ülke içine yayılmıştır. İlk ve orta öğretimlerde yapılan reform hareketleri, halk evleri ile köy enstitülerinin kurulması, neşriyat çalışmaları bu kültür hareketinin bir devamı niteliğindedir.

Hukuk sosyolojisi özelinde bu kültür hareketliliğine katkı sağlayan bazı isimler ön plana çıkmaktadır. Nazi baskısından kaçan Hirsch, Kessler, Schwarz, von Aster, Neumark öncülüğü üstlenmekle birlikte Türkiye’de hukuk sosyolojisi 1960’lı yıllara kadar ciddi bir yoğunluk ve üretim süreci yaşamıştır. Bu ilgi sadece sosyoloji anabilim dalları ile sınırlı kalmayıp hukuk fakültelerinde Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim dallarının açılmasına sebep olmuş ve dahası pozitif hukuk dallarında da sosyolojik açıdan hukukun gerekliliği hep vurgulanır olmuştur. Yükseköğretim planı dahilinde öğrencilerini hukuk kültürü ile yetiştirmeyi hedefleyen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken; çağdaşlaşma düşüncesinde hukuka yüklediği anlam açısından Niyazi Berkes²²; hukuk-toplum-tarih bilimlerinin iç içeliği ve derinliğini çalışmalarına konu edinen Sadri Maksudi Arsal, Ömer Lütfü Barkan; hukuksal olan her olgunun sosyolojik karakterini ön plana çıkararak Hamide Topçuoğlu, Tarık Özbilgen hukuk sosyolojisinin Türkiye’de kurumsallaşmasına ciddi katkıları olmuş önemli bilim adamları olarak sıralamak mümkündür.

Sonuç

Cumhuriyet’in kurucu devrimleri (yazı devrimi, dil devrimi, sosyal hayatı dönüştürmeye yönelik devrimler vb.) nitelikleri itibarıyla yasalarca güvence altına alınarak yapıldığı için birer hukuk devrimi olarak değerlendirilebilir. Dönemsel özellikler göz önüne alındığında hukuk, geniş kapsamlı pragmatik işlevleri yerine getirecektir. Dar anlamda kurucu yasama faaliyetlerini organize ederken geniş anlamda ise toplum ile devlet arasında bağı

²⁰ Tepe, Serap. Türkiye’de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 56-60.

²¹ A.g.e., s. 61.

²² Berkes, Niyazi. Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 527.

güçlendirerek toplumun yeniden inşasına zemin hazırlayacak ve devletin sürekliliğini güvence altına alacaktır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte tek üniversite tipi yükseköğretim kurumu olan Darülfünun'dan devlet ile toplum arasındaki bağı güçlendirecek bir destek beklenilmekteydi. Darülfünun'un içine kapanık bir pozisyonda olması ve devletin kurucu faaliyetlerine destek vermemesi 1933 Üniversite Reformu'nun yapılmasına neden olmuştu.

1933 Üniversite Reformu ile yeniden tesis edilen yükseköğretim planıyla müfredata alınan hukuk sosyolojisi, hukuk felsefesi, hukuk tarihi disiplinleri ile toplumu anlama çabası vücuda gelmiş ve toplum ile devlet arasındaki bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla hukuk, ilim olmasına olanak sağlayabilecek disiplinlerden (sosyoloji, felsefe, tarih) beslenerek daha işlevsel bir pozisyona bürünmüştür. Tanzimat Dönemi'nden bu yana süregelen "devlet odaklı hukuk sosyolojisi" bu dönem itibariyle yerini "toplum odaklı hukuk sosyolojisi" anlayışına bırakmıştır.²³

1933 Üniversite Reformu'ndan sonra akademik plana alınan hukuk sosyolojisinin üstlendiği aktif rol; toplumsal gerçekliği hukuksal gerçekliğe uydurmaya zorlamanın olanaklarını yaratmak değil, tam tersine hukuksal gerçekliğin toplumsal gerçeklikle ne denli uyumlu olduğunu değerlendirip uyumsuzlukları toplumsal gerçekliği esas alarak ancak kültürel, siyasal, ekonomik koşulların bütününe birlikte değerlendirerek çözüm önerileri geliştirmektedir.²⁴

Kaynakça

- Akca, Ümit. *Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.
- Avşaroğlu, Batuhan. *Türk Modernleşmesi Açısından Hukuk Sosyolojisi: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 527.
- Çapku, Ahmet. *Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.
- Gökalp, Ziya. *Kültür ve Medeniyet/Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Konya: Gençlik Kitabevi, 2018.
- Gökalp, Ziya. *Yeni Hayat*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Kaçmazoğlu, Hacı Bayram. *Türk Sosyoloji Tarihi-I*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020.
- Malche, Albert. *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.
- Ocakoğlu, Ömer Faruk. *Kodifikasyondan Resepsiyona: Aile Hukukundaki Değişmeler Ve Toplumsal Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

²³ A.g.e., s. 152 vd.

²⁴ Tepe, Serap. *Türkiye'de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 157.

- Otacı, Cengiz. *Sosyolojisinin Osmanlı Hukukunun Romanizasyonuna Etkisi*. (Ed: Ökçesiz, H./Uygur, G.), HFSA, 21, 2010.
- Öktem, Niyazi ve Türkbağ, Ahmet Ulvi. *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*. İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- Soyer, Yılmaz. *Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedî Nuri (1872-1913)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1996.
- Tepe, Serap. *Türkiye'de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Topçuoğlu, Hamide. *Hukuk Sosyolojisi*. Ankara: AÜHF Yayınları, 1969.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Yıldırım, Yüksel. *Türkiye'de Sosyal Bilim Anlayışının Gelişimi*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020.